

Innledning

Claudia Lenz, Peder Nustad,
Benjamin Geisert

Særtrykk fra Dembra-publikasjon nr. 1

Innledning

Høsten 2016 går Dembra-prosjektet inn i sin femte runde med gjennomføring for skoler. Nytt i år er at skoler i tre forskjellige landsdeler skal være med: Hordaland, Trøndelag og Østlandet. I tillegg har nettsiden Dembra.no blitt publisert med læringsressurser og mulighet for skolene til å gjennomføre et online Dembra-løp. Med så mye nytt er det et godt tidspunkt for å starte en publikasjonsserie: «Dembra. Faglige perspektiver på demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet i skolen».

I denne innledningen vil vi plassere serien og bidragene i dette første nummeret i den aktuelle samfunns-konteksten – i Norge og Europa. Hvordan skal vi leve sammen i dagens mangfoldige samfunn? Hvordan kan skolen fremme demokrati og deltakelse, og bidra til å forebygge fordommer og gruppefiendtlighet? Utfordringen ved disse spørsmålene er særlig tydelig i lys av nye former for mangfold, flyktnings situasjonen og migrasjon, frykt for terror og tilstedeværelsen av hatprat og hets både på og utenfor sosiale medier. Fem år etter terrorangrepet 22. juli 2011 i Oslo og på Utøya opplever mange terrortrusselen sterkere enn noen gang. Regjeringen har en bred satsning mot radikaliserings og voldelig ekstremisme, som også skal omfatte skolen. Men vi behøver ikke gå til de ekstreme hendelsene forbundet med terror for å se trusler og utfordringer for demokratiet i dagens samfunn. En rekke splittende holdninger gjør seg gjeldende, blant annet frykt for flyktninger, hat mot rom, islamofobi og antisemittisme. Disse holdningene er til dels godt synlige i den offentlige diskusjonen. Mindre synlige diskriminerende holdninger kan være en like stor utfordring for deltakelse og demokrati, ikke minst fordommer mot ulike grupper av funksjonshemmede. Hvordan møter samfunnet disse utfordringene? Hvordan møtes de i skolen?

Å gi gode svar på disse spørsmålene vil kreve gode faglige refleksjoner og innsats fra mange. Denne publikasjonsserien skal gi rom for ulike faglige bidrag og en diskusjon rundt hvordan dette arbeidet kan gjøres best mulig. Målet er å få fram innspill til hvordan skolen som helhet kan arbeide med disse spørsmålene som del av sitt mandat, gjennom undervisning og daglige møter med elevene. Tekstene her skal dessuten bidra til faglig utfordring og videreutvikling av perspektivene i Dembra.

DEMBRA: FOREBYGGE GJENNOM Å BYGGE

Dembra – Demokratisk beredskap mot rasisme og antisemittisme – er et tilbud om kompetanseutvikling som skal støtte skoler i deres arbeid mot rasisme, antisemittisme og udemokratiske holdninger. Utgangspunktet i Dembra er at skolens arbeid mot gruppefiendtlighet først og fremst handler om å bygge opp ressurser og skape betingelser som kan hindre at problematiske fenomener får gode vekstvilkår – holdninger som undergraver eller svekker demokratiets grunnlag; likeverd og deltakelse som må besvares med å styrke nettopp disse grunnlagene, på individuelt og institusjonelt/systemisk nivå.

Dette peker både mot skolens arbeid med et godt og inkluderende skolemiljø, og mot den enkelte lærers møte med elevene og arbeid med fag. Alle nivåer av skolens arbeid gir muligheten til forebyggende arbeid gjennom å myndiggjøre elevene som fremtidens medborgere. Bidraget til Claudia Lenz og Peder Nustad redegjør nærmere for disse nivåene slik det er forankret i Dembra-prosjektets teoretiske grunnlag. Dette bidraget gjenspeiler også hvordan Dembra utvikler seg i samspillet med de fagfeltene prosjektet er forankret i. Artiklene i denne publikasjonen er hentet fra disse feltene. Tre av disse

(Røe Isaksen, Røthing og Laird Iversen) ble presentert på Dembra-konferansen i Oslo i 2015. Den siste artikkelen (Stray/Sæther) har blitt inkludert for å dokumentere en viktig utvikling innenfor demokrati-læringsfeltet, nemlig en diskusjon om hva demokratisk kompetanse består i, og hvordan skolen på best mulig måte kan bidra til å utvikle en slik kompetanse.

POSITIVE SIGNALER OM DEMOKRATI I SKOLEN

Kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksens innlegg på Dembra-konferansen i 2015, som er gjengitt i denne publikasjonen, understreker at forebygging av gruppefiendtlighet er en del av skolens overordnede samfunnsmandat. I 2016 kom det et tydelig signal fra Kunnskapsdepartementet som understreker og styrker skolens mandat til å danne og utdanne fremtidens medborgere. Stortingsmeldingen «Fag - Fordypning - Forståelse» (Meld. St. 28 (2015-2016)) vektlegger skolens brede samfunnsmandat: Skolen skal gi elevene kunnskaper og ferdigheter for at de skal kunne ta del i yrkeslivet og skape seg en framtid, og den skal gi dem kompetanse og verdier for at de kan ta aktivt del i samfunnet som demokratiske medborgere. Stortingsmeldingen viser en vilje til å koble disse ulike dimensjonene tettere sammen, både ved å legge grunnlaget for en fornyet generell del, men også ved å skissere perspektiver for fornyelse av fagene. Demokrati og medborgerskap som ett av tre prioriterte tverrfaglige temaer, er blant de konkrete forslagene. Dette er gode nyheter for alle som jobber med demokratilæring i skolen, og som tidligere hadde funnet at dette nedprioriteres overfor målbare kunnskaper og ferdigheter som går inn i nasjonale og internasjonale rangeringer (se også bidraget til Stray & Sæther).

Denne vektleggingen kan også tolkes som en styrking av arbeidet med forebygging av gruppefiendtlighet, slik kunnskapsministeren Torbjørn Røe Isaksen peker på i en artikkel i Dagbladet:

Å styrke opplæring i demokratisk forståelse i skolen er kanskje viktigere nå enn noen gang tidligere i løpet av min levetid. Det er et svar på et samfunn som kommer til å bli mer mangfoldig, og hvor truslene mot demokratiet har økt i form av økt ekstremisme og radikalisering (NTB, 2016).

Behovet for demokratisk forståelse er spesielt viktig i en tid der samfunnet gjennomgår endringer som utfordrer det man tar for gitt. Slike endringer gir også mulighet til videreutvikling og fornyelse, men kan oppleves som forvirrende og truende. Utdanningen i dag har i kanskje større grad enn på lenge et ansvar for å utstyre de unge med kompetanse til å gi dem erfaringer med å være aktører i denne tidens endringer, ikke passive tilskuere.

FRA DET EKSTREME TIL «NORMALISERING»

Når kunnskapsministeren nevner «økt ekstremisme og radikalisering», peker dette mot ytterpunktene – de som syns at det liberale demokratiet ikke gir svarene på utfordringene og truslene slik de oppfatter og opplever dem. Enten de er redd for sin egen fremtid på grunn av økonomisk krise og arbeidsledighet, eller fordi de mener grunnlagene for hvem de er i form av verdier og identitet, er truet. De som omtales som radikalisererte, vender seg til ideologiene som tilbyr en tolkning av virkeligheten som reduserer den til en oversiktlig kamp mellom «oss» og «dem», det «gode» og det «onde». De lover enkle, om enn brutale svar sammen med en

tilhørighet til «den riktige siden» i denne eksistensielle kampen.

Åpenbart har kreftene i ytterkantene stor appell utover hele Europa. Ideologiene som baserer seg på en polarisering mellom «oss» og «dem», avspeiler og *trenger* hverandre og blir delvis forsterket av myndighetenes sikkerhetsdiskurs (Kundnani, 2012): Mangfoldet av levesett og væremåter som eksisterer innenfor enhver gruppe, benektes til fordel for en idé om homogene og gjensidig ekskluderende gruppeidentiteter. De har også til felles at deres fiendebilde omfatter det liberale, pluralistiske demokratiet. Pegida-bevegelsen og partiet Alternative für Deutschland har for eksempel spesialisert seg på å kalle all kritisk medieomtale rettet mot dem *Lügenpresse*, noe som inngår i en forestilling om et venstrevridd hegemoni som konspirerer mot dem. Forestillingen om at alle har rett til å bli hørt med sine meninger og synspunkter, og at debatt og beslutninger for det meste resulterer i kompromiss, strider mot en forestilling om å representere den eneste sannheten. Uenighet blir til fiendtlighet og hat.

Men er det bare de «ekstreme» kreftene som skaper denne polariseringen, og som setter det liberale, likeverds- og forhandlingsbaserte demokratiet i fare? Det skjer også en normalisering av tankegodt og ytringsformer som tidligere har vært sett på som ytterliggående (ECRI, 2016). Det hatefulle språket som brer seg – særlig på nettet, men ikke bare der – bidrar til å skape et klima der uenighet blir ensbetydende med retten til å avhumanisere motparten. Konsekvensen er at debatten ikke handler om å finne det beste argument for å komme frem til gode løsninger for dagens problemer, men om å eliminere eller bli eliminert – om enn bare verbalt. Debatten

om Brexit, Storbritannias utmeldelse av EU, har vist at fremmedfiendtlig og til tider avhumaniserende retorikk ble tatt i bruk av tunge politiske aktører. Det er derfor viktig å ikke utelukkende rette blikket mot «det ekstreme» i det forebyggende arbeidet.

KONFLIKT OG UENIGHETSFELLESSKAP

Å bli vant til at minoritetsgrupper og meningsmotstandere utsettes for hets, er ensbetydende med å akseptere en underminering av demokratisk samhandling og demokratisk kultur. I et slikt klima trekker flere seg tilbake fra debatten fordi de blir skremt bort eller mister interessen. Framfor å utsette motdebattanter for hets må alle aktører få kompetanse til å stå i kontrovers og håndtere konflikt på en konstruktiv og sivilisert måte. Dette forutsetter en bevissthet om at demokrati ikke først og fremst handler om harmoni og konsensus, men nettopp om felles anerkjente prinsipper for å tåle *uenighet* og søke løsning gjennom forhandling, samt en kompetanse til aktiv deltakelse i demokratiet som et *uenighetsfelleskap*. Laird Iversen tar nettopp opp dette temaet i sin artikkel, der han anbefaler å:

*... drive undervisning rettet mot normer for samhandling. Koblingen til uenighetsfelleskapet er at en felles forståelse av **formen** en gruppe ønsker at diskusjon og uenighet skal ha, vil påvirke i hvor stor grad uenigheter blir løftet frem. I neste omgang vil det kunne påvirke i hvor stor grad uenigheten kan bli konstruktiv.*

Et slikt fokus på uenighetsfelleskap i demokrati-læringen kan bidra til å utstyre «morgendagens samfunnsborgere» (Mikkelsen et al. 2011) med evnen

til å stå i en kompleks samfunnsvirkelighet og til å delta i demokratisk debatt og beslutninger. Videre viser eksempelet at dette ikke skjer gjennom abstrakt kunnskapsformidling, men ved å skape et rom for konkrete erfaringer – her med å takle uenighet på en konstruktiv måte.

GRUPPEFIENDTLIGHET OG LÆRING OM, GJENNOM OG FOR DEMOKRATI

Med dette er vi inne i en prosessdimensjon ved demokratilæring, som er hovedfokuset i bidraget til Stray og Sæther. Forfatterne viser hvordan skolen må være en arena for demokratisk og demokratiserende læring og samhandling, som i sin prosessdimensjon og med sin handlingsorientering gir mulighet til å lære *for* og *gjennom* demokrati.¹ De fremhever også at en slik læring ikke kan begrenses til klasserommet:

... skolens etos er også helt sentral for skolen som demokratisk dannelsesinstitusjon (Jackson, Hansen & Boostrom 1993; Osler & Starkey 2010). En skole fundert i en demokratisk etos er et resultat av god ledelse og gjennomtenkt pedagogikk. Etos betyr moralsk kvalitet, og knyttet til skolen handler det om hvordan skolen som organisasjon fungerer, altså hvilken kultur skolen bygger på og har utviklet.

Hvordan gjør denne forståelsen av demokratilæringens dimensjoner og rekkevidde seg gjeldene i arbeidet med å forebygge gruppefiendtlighet?

Mange tiår av forskning omkring fordommer (Allport, 1979; Dovidio et al. 2005) og gruppefiendtlighet

(Heitmeyer, 2007; Zick et al. 2008; Zick et al. 2011) viser at gruppetenkning og fordommer bidrar til å strukturere virkeligheten, gjøre den mindre kompleks, til å etablere en positiv identitetsforestilling og entydig tilhørighet. Det er så å si umulig å ikke ha fordommer eller lene seg mot noen forenklinger av virkeligheten. Samtidig er særlig mennesker i sårbare situasjoner – som føler seg utenfor og opplever seg eller gruppen de tilhører som tapere – mottakelige for polariserte og hierarkiske forestillinger om «oss» og «dem». For å forebygge gruppetenkning og fordommer er det derfor viktig å bygge kompetanse for å delta på et likeverdig grunnlag i samhandling med mennesker som har forskjellig bakgrunn, forskjellige levesett og til dels også forskjellige verdier. I denne kompetansen inngår selvfølgelig kunnskaper og ferdigheter, men ikke minst holdninger som ikke kan tilegnes i teorien, men gjennom erfaringer og samhandling. Slike erfaringer ser forskjellig ut i forskjellige kontekster, avhengig av sammensetningen av elevmassen og lærerstaben, samt lokalmiljøet som skolen er en del av. Derfor finnes det ikke noen enkle pakkedøsnings for å bli kvitt fordommer og problematiske holdninger. Arbeidet må ta utgangspunkt i skolens egen situasjon og gjennomføres av skolens egen ledelse og personale.

NYANKOMNE FLYKTNINGER OG SKOLENS INKLUDERENDE ARBEID

Noen av skolene som deltar i Dembra, har pekt på flyktnings situasjonen som en utfordrende dimensjon i det forebyggende arbeidet. Hvordan inkludere de nyankomne? Hvordan håndtere de mange negative forestillingene rundt denne gruppen?

¹ I sitt teoretiske grunnlag refererer Dembra-prosjektet til «læring om, gjennom og for» slik det er forankret i menneskerettighetslæringsfeltet (FN 2011). Tross en litt annen konseptualisering av de tre dimensjonene er det overensstemmelse om at en myndiggjørende læringsprosess må sette den lærende i en posisjon av et selvstendig tenkende og aktivt deltagende subjekt.

I 2015 kom det rekordmange flyktninger over Middelhavet til Europa, de fleste fra et sønderbombet Syria. Dette skapte store utfordringer for Europa, ikke minst knyttet til at EU-landene ikke kunne eller kan bli enige om en felles måte å håndtere situasjonen på, og at noen land stengte grensene og nektet å ta imot flyktninger. Særlig i deler av Sentral- og Øst-Europa ser vi en «renasjonalisering», en appell til nasjonal suverenitet, nasjonale verdier og nasjonal identitet som er ledsaget av fremmedfrykt og særlig islamfiendtlighet. Men heller ikke Vest-Europa har blitt enig med seg selv, om og hvordan flyktningene skal tas imot og inkluderes. Terrorfrykten gir enda større næring til den allerede underliggende skepsisen. Det er fare for en selvoppfyllende fordoms- og ekskluderingspiral.

31 000 personer søkte asyl i Norge i løpet av 2015, hvorav i overkant av 5000 enslige mindreårige. Debatten i Norge kunne til tider skape et inntrykk av at samfunnet var splittet i fullstendig låste leirer som hadde mistet evnen til å lytte til hverandre og viljen til å se legitime motiver i motpartens posisjon, som ville kunne gi grunnlag for en konstruktiv, løsningsorientert debatt. Flyktningsituasjonen viser både betydningen av og sårbarheten ved et levende og fungerende demokrati. Situasjonen gjør det lett å mobilisere irrasjonell frykt. Samtidig skal de nye, riktige svarene på nye utfordringer utvikles på en demokratisk måte, der alle kan ha en stemme og delta i beslutningsprosesser.

Nå står mange skoler over hele landet overfor utfordringen med å ta imot og inkludere nyankomne barn – i noen tilfeller for første gang, i andre tilfeller i en ny størrelsesorden. Hvordan kan denne utfordringen møtes og brukes som en mulighet til å vokse?

NORMKRITIKK: MED BLIKKET RETTET MOT MAJORITETSFORESTILLINGER

Åse Røthing peker i sin artikkel på behovet for normkritikk som grunnlag for skolens arbeid med et inkluderende skolemiljø. Et normkritisk perspektiv kan være avgjørende for inkludering av nyankomne for at ikke inkluderingen skal ha som mål en ren assimilering til det som oppfattes som norske eller våre normer. Røthing beskriver det normkritiske prosjekt som en todelt prosess:

*Poenget er på den ene siden å peke på at ulike normer, som for ulike grupper av mennesker kan framstå som både selv-sagte og naturlige, vanligvis er kontekstuelle og i stadig endring. På den andre siden er poenget å vise hvordan **majoritetens normer og forståelsesmåter vanligvis slipper å forklare seg, ikke krever noen begrunnelse, og nettopp derfor framstår som selvsagte og naturlige.***

En slik tilnærming skaper et rom for en prinsipiell refleksjon omkring meningen som legges inn i andres handlinger, og en refleksjon rundt målestokken vi anvender når det gjelder det normale og akseptable. Dette kan bidra til oppmerksomhet om maktrelasjonene som utspiller seg i sosiale samhandlingssituasjoner. Det er kanskje spesielt viktig for lærere å være oppmerksom på at noe de opplever som «avvik» hos elevene, ikke nødvendigvis er noe negativt eller mangelfullt. I en læringskontekst kan en slik kritisk avstand og fremmedgjøring fra gitte normer og tolkningsformer åpne for en utforskning av det forskjellige meningsinnholdet handlinger og utsagn kan ha for forskjellige mennesker og i forskjellige kontekster. Men ikke minst åpner det for aktiv deltagelse fra og samhandling mellom elever med forskjellig bakgrunn, fordi det å ikke forstå den andre ikke er et slutt punkt, men begynnelsen på samhandling.

Referanser

Allport, Gordon W. (1979). *The nature of prejudice*. Unabridged, 25th anniversary utg. Reading, Mass.: Addison-Wesley Pub. Co.

Dovidio, John F., Glick, Peter Samuel & Rudman, Laurie A. (2005). *On the nature of prejudice: fifty years after Allport*. Malden, MA: Blackwell Pub.

ECRI (2016). *Annual report on ECRI's activities covering the period from 1 January to 31 December 2015*. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance.

Heitmeyer, Wilhelm (2007). Ideologie der Ungleichwertigkeit. I: Heitmeyer, Wilhelm (red.) *Deutsche Zustände*. Folge 6, s. 36–44. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Jackson, Philip. W.; Hansen, David T. & Boostrom, Robert E. (1993). *The moral life of schools*. San Francisco: Jossey-Bass.

Kundnani, Arun (2012). *Blind Spot? Security Narratives and Far-Right Violence in Europe*. ICCT Research Paper. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism.

Meld. St. 28 (2015–2016). (2016). *Fag – Fordypning – Forståelse. En fornyelse av Kunnskapsløftet*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.

Mikkelsen, Rolf, Fjeldstad, Dag & Lauglo, Jon (2011). *Morgendagens samfunnsborgere. Norske ungdomsskoleelevers prestasjoner og svar på spørsmål i den internasjonale demokratiundersøkelsen ICCS*. Acta Didactica Oslo. Oslo: Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, UiO.

NTB (2016). *Vil skrelle ned pensum – og venter bråk*. Dagbladet. Tilgjengelig fra: <http://www.dagbladet.no/2016/04/11/nyheter/utdanning/politikk/skoler/innenriks/43833313/> (lest 9.9.2016).

Osler, Audrey, & Starkey, Hugh (2010). *Teachers and Human Rights Education*. Stoke-on-Trent: Trentham.

United Nations (2011). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training*. General assembly resolution 66/137. Tilgjengelig fra: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/467/04/PDF/N1146704.pdf?OpenElement> (lest 9.9.2016).

Zick, Andreas, Küpper, Beate & Hövermann, Andreas (2011). *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Zick, Andreas, Wolf, Carina, Küpper, Beate, Davidov, Eldad, Schmidt, Peter & Heitmeyer, Wilhelm (2008). The Syndrome of Group-Focused Enmity: The Interrelation of Prejudices Tested with Multiple Cross-Sectional and Panel Data. *Journal of Social Issues*, 64 (2): 363–383.

OM DEMBRA

Dembra er et kompetanseutviklingstilbud som bistår skoler i arbeidet med å skape inkluderende fellesskap og å forebygge fordommer og gruppefiendtlighet. Dembra støtter skoler i arbeidet med forestillinger om «de andre» blant lærere og elever - fra fordommer og fremmedfrykt til rasisme, antisemittisme og ekstremisme.

Sentrale prinsipper for arbeidet er demokrati og deltakelse, kritisk tenking og interkulturell kompetanse. Dembra følger skoler gjennom et skoleår og skal bidra til bevisstgjøring og styrking av blant annet skolens planer og undervisningspraksis basert på den enkelte skoles lokale kontekst, ressurser og utfordringer.

DETTE HEFTET

Denne publikasjonen er et produkt av Dembra-konferansen som ble arrangert i Oslo i oktober 2015. Konferansen var en åpen fagkonferanse som rettet seg mot skoleeiere, skoleledere, lærerutdannere, lærere, minoritetsrådgivere, og alle som er interessert i hvordan gruppefiendtlighet og antidemokratiske holdninger kan forebygges og møtes i skolen.

Bidragene i dette heftet tar opp forskjellige aspekter ved demokrati- og interkulturell læring, slik som normkritikk, uenighetsfellesskap og læring om, for og gjennom demokrati. Med dette heftet ønsker Dembra å bidra til en diskusjon om faglige perspektiver på demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet i skolen.